

دانشگاه شهید چمران اهواز

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه زبان و ادبیات فارسی

عنوان پایان نامه کارشناسی ارشد

کهن ترین شاعران عربی سرای ایرانی

در حوزه ی خراسان و ماوراء النهر

(بر اساس کتاب «یتیمه الدهر» ثعالبی)

نگارش

مریم قاری دزفولی

استاد راهنما

دکتر نصر الله امامی

استاد مشاور

دکتر علیرضا محکی پور

بهمن ماه ۱۳۸۷

تقدیم به

پدرم که باعث سربلندی من است

و

مادرم که تندیس عشق و مهربانی است

و

همسر و فرزند/انم که هستی من بسته به وجود آنان

است.

«چکیده پایان نامه»

نام خانوادگی دانشجو : قاری دزفولی	نام : مریم
عنوان پایان نامه : کهن ترین شاعران عربی سرای ایرانی در حوزه ی خراسان و ماوراء النهر بر اساس کتاب «یتیمه الدهر» ثعالبی	
استاد راهنما : دکتر نصرالله امامی	استاد مشاور : دکتر علیرضا محکی پور
درجه تحصیلی: کارشناسی ارشد	رشته: زبان وادبیات فارسی گرایش : ———
محل تحصیل: دانشگاه شهید چمران اهواز	دانشکده : ادبیات و علوم انسانی
تاریخ فارغ التحصیلی: ۱۳۸۷/۱۱/۹	تعداد صفحات: ۳۳۱+ ۱۸ صفحه
واژه های کلیدی : ثعالبی ، یتیمه الدهر ، شاعران خراسان ، ادب عربی	
<p>چکیده :</p> <p>یکی از ارزشمندترین آثار ادبی که از قرن چهارم هجری برجای مانده و به دست ما رسیده است ، کتاب گرانقدر «یتیمه الدهر فی محاسن اهل العصر» تألیف «ابومنصور ثعالبی نیشابوری» است. ثعالبی در این کتاب ، که به زبان عربی است ، شاعران و نویسندگان معاصر خویش را در همه ی سرزمین های اسلامی معرفی کرده است . از آن جا که بخشی از این اثر متعلق به شاعران خراسان و ماوراءالنهر می باشد، آشنایی با آن ها و سروده هایشان برای علاقه مندان به زبان و فرهنگ ایرانی ضرورتی انکار ناپذیر است. نظر به آن که تاکنون ترجمه ای از این کتاب صورت نپذیرفته است ، بر آن شدیم تا بر اساس جلد چهارم این اثر که به شاعران خراسان اختصاص یافته است ، به معرفی شاعران مذکور ، مضامین شعری و اوضاع ادبی این ناحیه مقارن عصر سامانی و غزنوی پردازیم. این تحقیق در سه بخش انجام گرفته است: بخش اول به بررسی اوضاع ادبی در قرن چهارم و اوایل قرن پنجم هجری قمری و نیز معرفی «ثعالبی» اختصاص یافته است. در بخش دوم ترجمه ای از باب اول تا دهم از جلد چهارم «یتیمه الدهر» به دست داده می شود و در بخش سوم ، مقایسه ای مختصر میان مضامین شعری شاعران عربی سرا و شاعران پارسی گوی معاصر آنان در حوزه ی خراسان و ماوراءالنهر در دو قرن چهارم و پنجم هجری مطرح می گردد.</p>	

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱ - ب	- پیشگفتار
آ - ث	- مقدمه
۱ - ۲۶	بخش اول : کلیات
۲	- تحولات ادب عربی در قرن چهارم هجری
۳	- نثر عربی در قرن چهارم
۶	- شعر عربی در قرن چهارم
۷	- اوضاع اجتماعی ، سیاسی و فرهنگی نیشابور در قرن چهارم و پنجم
۸	- ادب عربی در نیشابور
۱۷	- ابو منصور عبدالملک بن محمد بن اسماعیل ثعالبی نیشابوری
۱۹	- نگاهی به یتیمه الدهر فی محاسن اهل العصر
۲۱	- نظرات انتقادی مطرح شده نسبت به یتیمه الدهر
۲۷ - ۲۹۷	بخش دوم : برگردان جلد چهارم از یتیمه الدهر
۲۷ - ۹۰	باب اول
۲۷	۱۱- ابو احمد بن ابوبکر کاتب

- ۳۹- ۱۲- ابو طیب طاهری
- ۴۵- ۱۳- ابو منصور طاهری
- ۴۷- ۱۴- ابو الحسن محمد بن محمد مرادی
- ۵۱- ۱۵- ابو منصور عبدونی، احمد بن عبدون
- ۵۵- ۱۶- ابو طیب مصعبی ، محمد بن حاتم
- ۵۷- ۱۷- ابو علی ساجی
- ۵۸- ۱۸- ابو منصور الخزرجی
- ۶۰- ۱۹- ابو احمد محمد بن عبدالعزیز النسفی
- ۶۱- ۲۰- ابو القاسم کسروی
- ۶۵- ۲۱- ابوبکر محمد بن عثمان نیشابوری کتابدار
- ۶۶- ۲۲- حسین بن علی مرو رودی
- ۶۸- ۲۳- محمد بن موسی حدادی بلخی
- ۷۰- ۲۴- ابوالفضل سکری مروزی (احمد بن محمد بن زید)
- ۷۳- ۲۵- ابو عبدالله ضریر انبوردی
- ۷۵- ۲۶- ابو محمد سلمی
- ۷۷- ۲۷- ابوذر بلخی (حاکم یکی از نواحی)
- ۷۸- ۲۸- ابو احمد یمامی پوشنجی
- ۸۰- ۲۹- ابو علی سلامی
- ۸۰- ۳۰- ابوالقاسم علی بن محمد اسکافی نیشابوری
- ۹۱-۱۳۹ باب دوم
- ۹۲- ۳۱- ابو الحسن علی بن حسن لحام حرانی

- ۳۲- ابو محمد مطرانی، حسن بن علی بن مطران ۹۵
- ۳۳- ابو جعفر محمد بن عباس بن حسن ۹۸
- ۳۴- ابن ابی ثیاب ابو محمد ۱۰۱
- ۳۵- ابو الحسن علی بن هارون شیبانی ۱۰۳
- ۳۶- ابو نصر هزیمی معافی بن هزیم ۱۰۵
- ۳۷- ابو نصر ظریفی ابیوردی ۱۰۷
- ۳۸- رجاء بن ولید اصفهانی، ابو سعید ۱۰۹
- ۳۹- ابوالقاسم دینوری، عبدالله بن عبدالرحمن ۱۱۲
- ۴۰- ابو منصور احمد بن عبدالله ۱۱۴
- ۴۱- ابو منصور احمد بن محمد بغوی ۱۱۴
- ۴۲- ابو(علی) محمد بن عیسی دامغانی ۱۱۵
- ۴۳- ابو علی زوزنی کاتب ۱۱۷
- ۴۴- ابو عبدالله شبلی ۱۱۹
- ۴۵- ابو علی مسبخی ۱۲۰
- ۴۶- ابو الحسن احمد بن مومل ۱۲۲
- ۴۷- ابو اسحاق ابراهیم بن علی فارسی ۱۲۵
- ۴۸- ابو جعفر رامی، محمد بن موسی بن عمران ۱۲۶
- ۴۹- ابو عبدالله محمد بن ابی بکر جرجانی ملقب به طرمطراق ۱۲۸
- ۵۰- ابو محمد عدی بن محمد جرجانی ۱۲۹
- ۵۱- عبدالرحیم بن محمد زهری ۱۳۰
- ۵۲- ابوالقاسم اسماعیل بن احمد شجری ۱۳۰

- ۱۳۳ ۵۳- ابوالحسن محمد بن احمد افریقی
- ۱۳۶ ۵۴- ابوالحسین احمد بن محمد بن ثابت بغدادی
- ۱۳۸ ۵۵- ابو منصور پوشنجی ملقب به مضراب الشعر
- ۱۴۰ - ۱۵۱ باب سوم
- ۱۴۱ ۵۶- ابو طالب عبدالسلام بن حسین مأمونی
- ۱۴۸ ۵۷- ابو محمد عبدالله بن عثمان واثقی
- ۱۵۲ - ۱۷۴ باب چهارم
- ۱۵۲ ۵۸- ابوبکر محمد بن عباس خوارزمی
- ۱۶۲ ۵۹- ابو سعدی احمد بن شیبیب شیبیی
- ۱۶۵ ۶۰- ابوالحسن مأمون بن محمد بن مأمون
- ۱۶۶ ۶۱- ابو محمد عبدالله بن ابراهیم رقاشی
- ۱۶۸ ۶۲- ابو عبدالله محمد بن حامد
- ۱۷۳ ۶۳- ابوالقاسم احمد بن ابی ضرغام
- ۱۷۵ - ۱۸۲ باب پنجم
- ۱۷۵ ۶۴- در معرفی ابوالفضل همدانی
- ۱۸۳ - ۲۰۳ باب ششم
- ۱۸۳ ۶۵- ابوالفتح علی بن محمد کاتب بستی
- ۱۸۹ ۶۶- ابو سلیمان خطابی احمد بن محمد بن ابراهیم
- ۱۹۱ ۶۷- ابو محمد شعبه بن عبدالملک بستی
- ۱۹۳ ۶۸- ابوبکر خوارزمی بستی
- ۱۹۴ ۶۹- خلیل بن احمد سگری

- ۱۹۷ -۷۰- ابو زهیر بن قاموس سگزی قاضی
- ۱۹۸ -۷۱- ابوالقاسم محمد بن جبیر سگزی
- ۱۹۹ -۷۲- ابوابعباس احمد بن اسحاق جرمقی
- ۲۰۱ -۷۳- ابوالحسن عمر بن ابی عمر سگزی نوقانی
- ۲۰۴ - ۲۱۷ **باب هفتم**
- ۲۰۴ -۷۴- ابوالقاسم داودی
- ۲۰۶ -۷۵- ابو محمد عبدالله بن محمد بن یحیی داودی هروی فقیه
- ۲۰۷ -۷۶- ابوالحسن مزنی
- ۲۰۷ -۷۷- ابو سعید احمد بن محمد بن ملة هروی
- ۲۰۸ -۷۸- ابو روح ظفر بن عبدالله هروی
- ۲۱۰ -۷۹- منصور بن حاکم، ابو منصور هروی
- ۲۱۲ -۸۰- ابو احمد ساوی هروی
- ۲۱۳ -۸۱- ابو ربیع بلخی
- ۲۱۳ -۸۲- ابو مظفر بلخی
- ۲۱۴ -۸۳- ابوبکر بن ولید بلخی
- ۲۱۵ -۸۴- حسن ضریر مرو رودی
- ۲۱۶ -۸۵- ابوالحسن محمد بن ابراهیم بن اسماعیل فقیه طوسی
- ۲۱۶ -۸۶- ابو محمد طوسی
- ۲۱۷ -۸۷- ابوسهل معلقی طوسی
- ۲۱۷ -۸۸- ابو نصر رودباری (فقیه طوسی)
- ۲۱۸ - ۲۲۳ **باب هشتم**

۸۹- در معرفی امیر ابوالفضل عبیدالله بن احمد میکالی

۲۱۸

باب نهم

۲۲۴ - ۲۵۴

۲۲۴

۹۰- ابو عبدالله وضاحی بشری محمد بن حسین

۲۲۶

۹۱- ابوطاهر بن خبز آرزی

۲۲۷

۹۲- ابوالحسن احمد بن ایوب بصری معروف به ناهی

۲۲۸

۹۳- ابوالحسین محمد بن حسین فارسی نحوی

۲۳۱

۹۴- ابوسعید نصر بن یعقوب

۲۳۴

۹۵- ابو نصر سهل بن مرزبان

۲۳۶

۹۶- ابو محمد حسن بن احمد بروجردی

۲۳۸

۹۷- ابونصر محمد بن عبدالجبار عتبی

۲۴۱

۹۸- ابو نصر اسماعیل بن حماد جوهری

۲۴۳

۹۹- ابو منصور احمد بن لجیمی

۲۴۶

۱۰۰- ابو جعفر محمد بن حسین قمی

۲۴۷

۱۰۱- ابو الغطاریف عملاق بن غیداق عثمانی

۲۴۹

۱۰۲- ابو المعلی ماجد بن صلت معروف به ناقد الکلام یمانی

۲۵۰

۱۰۳- عبدالقادر بن تمیمی ابو منصور

۲۵۲

۱۰۴- ابو علی محمد بن عمر بلخی الزاهر

۲۵۳

۱۰۵- ابوالقاسم یحیی بن علی بخاری فقیه

۲۵۵ - ۲۹۷

باب دهم

۲۵۵

۱۰۶- رئیس نیشابور ابو محمد عبدالله بن اسماعیل میکالی

۲۵۶

۱۰۷- فرزندش ابو جعفر محمد بن عبدالله بن اسماعیل

- ۲۵۷- ۱۰۸- استاد ابو سهل محمد بن سلیمان صلوكی
- ۲۵۹- ۱۰۹- علی بن ابو علی علوی
- ۲۶۰- ۱۱۰- ابوالبركات علی بن حسین علوی
- ۲۶۱- ۱۱۱- ابوالحسن محمد بن ظفر علوی
- ۲۶۲- ۱۱۲- ابوالعباس محمد بن یحییٰ عنبری
- ۲۶۴- ۱۱۳- (ابو) سلمه بن احمد معاذی
- ۲۶۴- ۱۱۴- ابو سهل سعید بن عبدالله تکلی
- ۲۶۵- ۱۱۵- قاضی ابوبکر عبدالله بن محمد بستی
- ۲۶۸- ۱۱۶- ابو سعد عبدالرحمن بن محمد بن دوست
- ۲۷۰- ۱۱۷- ابو عبدالرحمن محمد بن عبدالعزیز نیلی
- ۲۷۲- ۱۱۸- ابو سهل بکر بن عبدالعزیز نیلی
- ۲۷۴- ۱۱۹- ابو محمد اسماعیل بن محمد دهان
- ۲۷۶- ۱۲۰- ابو حفص عمر بن مطوعی
- ۲۷۹- ۱۲۱- ابوالعباس فضل بن علی اسفراینی
- ۲۸۲- ۱۲۲- ابو الفتح احمد بن محمد بن یوسف کاتب
- ۲۸۳- ۱۲۳- ابو القاسم حسین بن اسد عامری
- ۲۸۴- ۱۲۴- فرزندش ابو نصر طاهر بن حسین
- ۲۸۵- ۱۲۵- ابو عبدالله غواص
- ۲۸۶- ۱۲۶- ابو حاتم وراق
- ۲۸۷- ۱۲۷- ابو جعفر بحاث محمد بن حسین بن سلیمان
- ۲۸۸- ۱۲۸- ابو منصور محمد بن علی اسماعیل جوینی

- ۲۹۰- ۱۲۹- ابو نصر احمد بن علی بن ابی بکر زوزنی
- ۲۹۲- ۱۳۰- ابوالعباس محمد بن احمد مأمونی
- ۲۹۳- ۱۳۱- ابوالقاسم علی بن احمد بن مبروک زوزنی
- ۲۹۴- ۱۳۲- ابو محمد عبدالله بن محمد عبدلکانی
- ۲۹۵- ۱۳۳- ابوالحسن علی بن محمد
- ۲۹۸-۳۱۹ بخش سوم : مضامین مشترک میان شاعران عربی سرا
و پارسی گو در خراسان
۳۲. فهرست اعلام
۳۳۰. گزیده ی منابع

پیشگفتار

آنچه در پیش رو قرار دارد، پژوهشی است در زمینه‌ی معرفی شاعران خراسان و فرارود (=ماوراءالنهر) بر اساس کتاب گرانقدر «یتیمۃ الدهر فی محاسن اهل العصر» تألیف «ابو منصور ثعالبی نیشابوری».

این کتاب از آثار بسیار ارزنده‌ی ادب عربی است که بخشی از آن به ادیبان و شاعران عربی سرای ایرانی اختصاص دارد و بدین لحاظ، یکی از منابع انکار ناپذیر در ادبیات فارسی به شمار می‌آید.

«ثعالبی» در این کتاب، تمامی شخصیت‌های معاصر خویش را که در ممالک مختلف اسلامی و از جمله خراسان و ماوراءالنهر می‌زیسته‌اند، معرفی کرده است. از آن جا که تاکنون از این اثر ارزشمند ادبی، برگردانی به زبان فارسی انجام نگرفته و چنان که باید به خوانندگان فارسی زبان معرفی نشده است، بنا بر پیشنهاد استاد راهنمای گرامی خود، آقای دکتر نصرالله امامی و با همکاری و مساعدت ایشان، برگردان بخشی از این کتاب را، تحت عنوان «کهن‌ترین شاعران عربی سرای ایرانی» در حوزه‌ی خراسان و ماوراءالنهر همراه با پژوهش‌های جانبی درباره‌ی این سراینندگان، نگارنده انجام داده است.

این تحقیق در سه بخش تدوین شده است: بخش اول به بررسی اوضاع ادبی در قرن چهارم و اوایل قرن پنجم هجری و هم‌چنین معرفی شخصیت «ثعالبی» می‌پردازد.

بخش دوم ، شامل برگردان باب اول تا دهم از جلد چهارم این کتاب است ؛ و در
بخش سوم ، مقایسه ای مختصر میان مضامین شعری شاعران عربی سرای حوزه ی
خراسان با شاعران پارسی گوی معاصر آنان به دست داده شده است.

مقدمه

با ظهور اسلام و فرو پاشی دولت ساسانی، ایرانیان یزدان پرست با خشنودی به آیین جدید پیوستند؛ زیرا از نظر اعتقادی، بسیاری از دستورات اسلام با کیش زرتشتی آنان هم خوانی داشت و این امر یکی از علل مهم توجه مردم به این آیین الهی بود.

برای قشر محروم و زحمت کش جامعه، اسلام راه رهایی از طوق بردگی را رهنمون می شد. سال های پایانی پادشاهی ساسانی، فشار زیادی را بر طبقات پایین اجتماع وارد آورده بود که زمینه را برای انقلاب آماده می ساخت؛ اما ورود اسلام، تبعات دیگری نیز در پی داشت.

پس از تسلط اعراب بر ایران، خط و زبان آنان هم وارد ایران شد. این امر باعث وارد آمدن آسیب هایی جدی به بسیاری از آثار ارزشمند ادبی و هنری ایرانیان گردید. حمله ی اعراب باعث شد تا حجم زیادی از کتاب های ادبی، که به خصوص از نظر زبانی، با زبان استیلاگران هم خوانی نداشت، از بین برود.^۱

اما این عوامل ناامید کننده برای هنرمندان و نویسندگان پرتلاش ایرانی، چیزی نبود که بتواند مانع از رشد فرهنگی و ادبی آن ها شود؛ بهترین تدبیر و راه حل همانا نگهداری و حفظ میراث برجای مانده ی ادب فارسی به زبان عربی بود؛ بنا بر این ادیبان و

۱- تاریخ ادبیات ایران، ذبیح الله صفا، ج ۱، ص ۳۳.

نویسندگان ، از طریق ترجمه ی متون و وارد کردن آن ها به ادب عربی ، به این مهم دست یازیدند.

در آن دوران ، سرزمین خراسان ، از فعال ترین مراکز ادبی ایران به شمار می آمد. در قرون اولیه ی اسلامی ، به سبب وجود خاندان ادب پرور « مهلبی » ، خراسان به مهد زبان و ادب عربی تبدیل شد. شاعران عربی سرای بسیاری چون : زیاد الأعجم ، ثابت قُظنه ، كعب الأشقری و حمزة بن بیض ، به سوی این دیار رهسپار شدند تا از این خوان گسترده بهره مند گردند و به این ترتیب ، زبان عربی به عنوان زبان رسمی ادبی ایران پیشرفت کرد. ادب دوستی « مهلبیان » و سپس خاندان های ایرانی دیگری که پس از آن ها روی کار آمدند ، توجه شاعران و فاضلان بسیاری را جلب کرد ؛ و به قدرت رسیدن دولت هایی چون طاهریان ، صفاریان و سامانیان ، که ایرانی نژاد بودند ، سبب شد در کنار ادب عربی ، به نظم و نثر فارسی نیز توجه بیشتری شود و بسیاری از شاعران این دوره ، علاوه بر زبان عربی به زبان فارسی هم شعر بسرایند.

این امر موجب افزایش تعداد شاعران دو زبانه گردید. کسانی چون : مرادی ، ابو طیب مصعبی ، شهید بلخی ، قابوس بن وشمگیر و ... به هر دو زبان شعر می سرودند ؛ و این سرایش های دوزبانه ، باعث تأثیر نهادن زبان های فارسی و عربی بر یکدیگر شد و به تدریج تعبیراتی از هر کدام ، وارد زبان دیگر گردید.

«نیشابور» و «بخارا» از فعال ترین مراکز ادبی خراسان محسوب می شدند. نیشابور دارای بیش ترین تعداد شاعر و نویسنده در زمینه ی ادبیات عربی بود که تأثیر فراوان آن ها بر ادب عربی ، قرن ها استمرار داشت.

« ابو منصور عبد الملک ثعالبی نیشابوری » نویسنده و ادیب عربی (م ۴۲۹ هجری) که خود در زمره ی همین گروه است ، با عنایت به اصالت ایرانی بسیاری از این شخصیت ها ، در کتاب خود به معرفی و ذکر شرح احوال این بزرگان پرداخته است . این معرفی شامل کسانی است که در جایی غیر از این کتاب ، نشانی از آنها نیست.

گفتنی است که آگاهی های ثعالبی درباره ی تعدادی از این اشخاص ، بسیار مختصر بوده و گاه تنها به ذکر نام و آوردن چند بیت اکتفا کرده است .

در ادامه ی مطلب ، ذکر نکاتی چند خالی از فایده نخواهد بود :

از آن جا که « ثعالبی » در اثر خویش ، شاعران را به ترتیب شماره معرفی کرده است و با توجه به این که شاعران خراسان از شماره ی (۱۱) آغاز می شوند ، لذا در کار برگردان ، با حفظ اصل امانت داری در ترجمه ، نگارنده نیز بدین نحو عمل نموده است.

هم چنین ابیات دشوار عربی گاه درک آنها را برای خواننده با مشکل روبرو می کند و نگارنده در حد مقدور کوشیده است تا در برگردان خود از این دشواری ها بکاهد.

و نیز وجود لغات مهجور و نامأنوسی که از جریان عادی زبان خارج شده اند، اصطلاحات خاص بومی و محلی و عدم آشنایی با گویش های مورد استفاده ی مردم آن دوره ، مشکلات عمده ای را در برگردان «یتیمه الدهر» به فارسی موجب می شود.

برای حل این مشکلات ، با مشاورت و راهنمایی استاد محترم ، بنا بر آن نهاده شد که حتی الامکان سعی شود با ترجمه ی تحت اللفظی لغات ، برای هر متن و یا شعر، معنای اولیه ای در نظر گرفته شود ، و برای لغاتی که فاقد معانی دقیق بودند ، از معنایی نزدیک به آن ، البته با حفظ اصول ترجمه ، استفاده شود.

یکی دیگر از مسائلی که در ضمن کار ترجمه پیش آمد ، وجود غلط های چاپی و اشکالات صرفی و نحوی و حتی معنایی در متن بود. در بسیاری از موارد بر طبق اصل امانت داری در کار ترجمه ، سعی گردیده تا متن اصلی در پانویس ها آورده شود.

اما مهم ترین مسئله ای که با آن روبه رو بوده ایم ، برگردان اشعار به زبان فارسی سلیس و روان بود . در ترجمه ی شعر ، همیشه سعی بر آن است تا حالت احساسی و روانی ابیات از بین نرود ، و این نکته که تا چه حد موفق بوده ایم ، بسته به نظر خواننده ی محترم است.

لازم به ذکر است که « ثعالبی » ، درباره ی تعدادی از شاعران ، مطالب و نمونه های شعری بیشتری را ، نسبت به دیگر شخصیت ها ، در کتاب خویش وارد کرده است و از آن جا که ترجمه ی تمامی نمونه های شعری ، منوط به صرف وقت بسیار بود ، نگارنده دست به گزینش زده و از هر شاعر به ذکر شواهدی بسنده کرده است ؛ لذا برای آگاهی از دیگر اشعار ، خواننده را به متن اصلی ارجاع داده است.

هم چنین در ترجمه ی اشعار ، متن شعر را به زبان اصلی در پانویس وارد کرده و آن را در دسترس خواننده ی گرامی قرار داده ایم.

امید است این کوشش ناچیز ، سرآغاز راهی باشد برای ترجمه ی آثار ارزشمند ادبی دیگری چون « دمیة القصر » باخرزی ، « وفيات الاعیان » ابن خلکان و بسیاری از میراث های دیگر نویسندگان و شاعران تازی گوی ایران زمین.

در این جا برخود واجب می دانم از مساعدت و راهنمایی های بی دریغ استاد گرامی ، جناب آقای دکتر نصرالله امامی و هم فکری همسر مهربانم ، آقای دکتر علیرضا محکی پور ، که در این پژوهش سمت استاد مشاور مرا بر عهده داشتند ، کمال سپاس گزاری و امتنان را به عمل آورم .

هم چنین از حضور دیگر استادان محترم گروه زبان و ادبیات فارسی و مدیر محترم آن گروه ، آقای دکتر منوچهر جوکار نیز تشکرو قدردانی می کنم .

در پایان وظیفه ی خود می دانم که از کارکنان زحمت کش و دلسوز کتاب خانه و آموزش دانشکده نیز تقدیر کنم.

بخش اول

کلیات

تحولات ادب عربی در قرن چهارم هجری

قرن چهارم و اوایل قرن پنجم هجری، مهم ترین دوره ی ظهور نویسندگان و شاعران بزرگ تازی گوی در ایران و دوره ی کمال ترقی ادب عربی در این سامان است. بعضی از شاعران و نویسندگان پارسی در این عهد، از جمله ی شاعران و نویسندگان تازی گوی بزرگی هستند که از میان آن ها می توان به کسانی چون: شهید بلخی، ابو علی سینا، شمس المعالی قابوس، ابوالفتح بستی، بونصر مشکان و ... اشاره کرد.^۱

در این زمان، به دلیل انتخاب وزیران از میان دبیران بزرگ و آشنا به علوم گوناگون، نویسندگان بزرگی به وزارت رسیدند که به زبان عربی آشنا بوده اند و آثاری به نظم و نثر داشتند؛ و پیداست که وجود آنان در نثر ادب عربی در ایران و گردآوردن ادباء و شعرا و نویسندگان عربی گوی در دربارها و تشویق آنها بسیار مؤثر بوده است.

۱- تاریخ ادبیات ایران، ذبیح الله صفا، ج ۱، ص ۱۵۲

نثر عربی در قرن چهارم

از آن جا که ادب عربی در این عصر دارای اهمیت چشمگیری بوده است و در حقیقت مقدمه ای برای ورود به ادبیات فارسی محسوب می شود، ابتدا بحثی درباره ی ادب عربی در این عصر آورده می شود.

در این دوره، در نثر عربی دو جریان مختلف مشاهده می شود: یکی توجه به نثر مصنوع و دیگری توجه به نثر مرسل و دور از صنایع، که خاص نویسندگان کتاب های علمی و بعضی از ادبا بود. «ابوحیان توحیدی» از ادبایی بود که در نگارش کتاب خود به صنایع توجهی نداشت و تنها در جایی از آنها استفاده می کرد که آن صنایع به طور طبیعی بر قلم او جاری می شدند.^۱ از دیگر کسانی که به همین روش عمل می کردند می توان به نویسندگان تاریخ اشاره کرد، از قبیل «ابو منصور ثعالبی، ابوالفرج اصفهانی و حمزة بن الحسن اصفهانی»؛ البته بعضی از این ادبا، چون عتبی، در این راه از افراط و تندروری در استفاده از صنایع هم امتناعی نداشتند.

موضوع مهم در نثر عربی قرن چهارم و اوایل قرن پنجم، شیوع فنون و صنایع ادبی است؛ زیرا در قرن دوم و سوم و حتی اوایل قرن چهارم، نویسندگان عربی زبان به سبب تأثیر ادب پهلوی و یونانی، از تصنع دور بودند و آثار آنها به شیوه ی نثر مرسل و خالی از تکلف است.

۱- تاریخ ادبیات ایران، ج ۱، ص ۱۵۲.